Easy way to the
Study of Sanskrit.

Sanskrit Self Teacher

PART II

By

[Pandi]t Dr. S. D. SATWALEKAR

पारडी [जि. वलसाड]

Forms of Pronouns

In this book how to frame the forms of noun o neuter gender ending in consonants, forms of numeral adjectives and those of the pronouns, easily has been shown. If the students study this well, they will easily learn how to frame the forms of all pronouns.

Up to now, the students have got good acquaintance with the matter of Sandhis and of nouns of masculine., feminine and neuter genders and of pronouns. Now in the next book we shall acquaint them with the compounds.

— The Author

First Edition 1976

Printed & Published by V. S. Satwalekar,
Bharat-Mudranalaya, Swadhyaya Mandal,
PARDI, Dist. Valsad (Gujarat) India

Sanskrit Self Teacher

PART II

Lesson 1

Now we are going to show in this lesson the forms of neuter nouns ending in consonants.

असृज् (Blood)

जकारान्तो नपुंसकलिंगः 'असृज्' शब्दः ।

१	असृक्, असृग्	असृजी	असृञ्जि
सं०	हे असृक्, असृग्	हे असृजी	हे असृञ्जि
२	असृक्, असृग्	असृजी	असृञ्जि
३	असृजा,	असृग्भ्याम्,	असृग्भिः
	अस्ना	असभ्याम्	असभिः
४	असृजे,	असृग्भ्याम्	असृग्भ्यः,
	अस्ने	असभ्याम्	असभ्यः
५	असृजः,	असृग्भ्याम्,	असृग्भ्यः,
	अस्नः	असभ्याम्	असभ्यः
६	असृजः,	असृजोः,	असृजाम्,
	अस्नः	अस्नोः	अस्नाम्
७	असृजि, अस्नि,	असृजोः,	असृक्षु,
	असनि	अस्नोः	असत्सु

\+

Note

The meaning of noun असृक् is "blood" and the forms of this noun in various cases are peculiar. Therefore this noun is given here. The students should therefore note it carefully.

Sentences

तस्य हास्नास्युक्षिता । (अथर्व. ५।५।८)

(तस्य) his or its (ह) Verily (अस्ना) with blood you are (उक्षिता) sprayed or wetted with. i. e. You are wetted with his blood.

अश्वस्यास्नः संपतिता । (अथर्व. ५।५।९)

(अश्वस्य) of the horse (अस्नः) from the blood (संपतिता) have fallen i. e. You have fallen from the blood of the horse.

वाक्यानि

१ जगतां पतये नमः = Obeisance to the master of the world.

२ जगति सर्वे प्राणिनः उत्पद्यन्ते विलीयन्ते = In the world all animals are born and become extinct.

३ जगतः आदि कारणं किं अस्ति ? = What is the original cause of the universe ?

Neuter noun ending in न्. "ब्रह्मन्"

नकारान्तो नपुंसकलिंगो 'ब्रह्मन्' शब्दः ।

१	ब्रह्म	ब्रह्मणी	ब्रह्माणि
स०	हे ब्रह्म, हे ब्रह्मन्	हे ब्रह्मणी	हे ब्रह्माणि
२	ब्रह्म	ब्रह्मणी	ब्रह्माणि
३	ब्रह्मणा	ब्रह्मभ्याम्	ब्रह्मभिः
४	ब्रह्मणे	ब्रह्मभ्याम्	ब्रह्मभ्यः
५	ब्रह्मणः	ब्रह्मभ्याम्	ब्रह्मभ्यः
६	ब्रह्मणः	ब्रह्मणोः	ब्रह्मणाम्
७	ब्रह्मणि	ब्रह्मणोः	ब्रह्मसु

In this way the forms of the following nouns are framed.

Words

वर्मन् = Armour
शर्मन् = Surname
कर्मन् = Work
वेश्मन् = House
वर्त्मन् = Way

सद्मन् = House
पर्वन् = Festival, bone-joint.
भस्मन् = Ashes
जन्मन् = Birth
लक्ष्मन् = Signs

वाक्यानि

१ त्वया अद्य किं कर्म कृतम्– What work did you do to-day ?

२ जन्मना शूद्रः भवति संस्कारैः द्विज उच्यते– One is shudra by birth, but becomes Brahmin by education.

३ नरः पुण्येन कर्मणा सद्गतिं प्राप्नोति– Man attains heaven by good actions.

Neuter noun ending in न्. "अहन्" (day)

नकारान्तो नपुंसकलिंगो 'अहन्' शब्दः ।

१	अहः	अह्नी, अहनी	अहानि
सं०	हे अहः	हे अह्नी, अहनी	हे अहानि
२	अहः	अह्नी, अहनी	अहानि
३	अह्ना	अहोभ्याम्	अहोभिः
४	अह्ने	अहोभ्याम्	अहोभ्यः
५	अह्नः	अहोभ्याम्	अहोभ्यः
६	अह्नः	अह्नोः	अह्नाम्
७	अह्नि, अहनि	अह्नोः	अहःसु

Sentences

१ अहनि अहनि मनुष्येण शोभनं कर्म एव कर्तव्यं- A man must do good deeds every day.

२ दशभिः अहोभिः अहं तत्र गमिष्यामि- I shall go there within ten days.

३ संवत्सरस्य कति अहानि भवन्ति ?- How many days are there in a year ?

४ त्रीणि शतानि षष्टि च अहानि संवत्सरस्य भवन्ति- There are three hundred and sixty days in a year.

Note

Let the students frame the forms like these and construct sentences. Now after reading the following sentences with sandhis, let them try to split up the sandhis.

Sentences

१ दशभिरहोभिरहं तत्र गमिष्यामि । २ गमिष्याम्यहं तत्राहोभिर्दशभिः । ३ अहमहोभिर्दशभिस्तत्र गमिष्यामि । ४ किमस्त्यादिकारण जगतः ? ५ त्वया किं कर्माद्य कृतम् ? ६ जन्मनः शूद्रो भवति परंतु संस्कारैर्द्विज उच्यते । ७ भवति शूद्रो जन्मना परंतु संस्कारैरुच्यते द्विजः ।

Lesson 2

In this lesson easy Sanskrit versions of the verses given in the former book are given. Let the student study them well.

वैशम्पायन उवाच—

युधिष्ठिरस्तं तपसा दग्धकिल्बिषमासाद्य प्रीतो नाम संकीर्तयन् शिरसाऽभ्यवादयत् ।

ततः कृष्णा च भीमश्च सुतपस्विनौ यमौ च शिरोभिः राजर्षिं प्राप्य परिवार्योपतस्थिरे ।

तथैव पाण्डवानां पुरोहितो धर्मज्ञो धौम्यो यथान्यायं तं संशितव्रतमृषिमुपाक्रान्तः ।

स धर्मज्ञो मुनिर्दिव्येन चक्षुषा पाण्डोः पुत्रान् कुरुश्रेष्ठानन्वजानात् । आस्यतामिति चाब्रवीत् ।

महातपा भ्रातृभिः सहासीनं कुरूणामृषभं पार्थं पूजयित्वाऽनामयं पर्यपृच्छत् ।

हे पार्थ ! अनृते भावं न कुरुषे ? कच्चिद्धर्मे प्रवर्तसे ? ते च मातापित्रोर्वृत्तिः कच्चिन्न सीदति ?

कच्चित्ते सर्वे गुरवो वृद्धा वैद्याश्च पूजिताः ? हे पार्थ ! पापेषु कर्मसु कच्चिद्भावं न कुरुषे ?

हे कुरुश्रेष्ठ ! सुकृतं प्रतिकर्तुं दुष्कृतं हातुं च कच्चिद्यथान्यायं जानासि ? न विकत्थसे ?

त्वया यथार्हं मानिताः साधवः कच्चिन्नन्दन्ति ? वनेषु वसन्नपि धर्ममेवानुवर्तसे ?

हे पार्थ ! त्वदाचारैर्धौम्यः कच्चिन्न परितप्यते दानधर्मतपःशौचैरार्जवेन तितिक्षया त्वं वर्तसे किम् ?

हे पार्थ ! पितृपैतामहं वृत्तं कच्चिदनुवर्तसे ? हे पाण्डव ! राजर्षियातेन पथा कच्चिद्गच्छसि ?

स्वे स्वे कुले पुत्रे वा पुनः नतरि जाते पितृलोकस्थाः पितरः शोचन्ति च हसन्ति च किल ?

तस्य दुष्कृतेऽस्माभिः किं संप्राप्तव्यं भविष्यति ? अस्य च सुकृतेऽस्माभिः शोभनं किं प्राप्तव्यमिति ?

हे पार्थ ! पिता माता तथैवाग्निर्गुरुश्च पञ्चम आत्मैते यस्य पूजितास्तस्योभौ लोकौ जितौ ।

हे आर्य ! भगवान् धर्मनिश्चयं यथावन्माऽऽह एतन्मया यथाशक्ति यथान्यायं विधिवत्क्रियते ॥

Let the students practise this lesson well. In the previous books the verses with their meanings are formed. If those are already learnt and remembered there would be no difficulty in understanding the prose given above. This Lesson is also a test for the students to know if the previous lessons have been done well. Now we will show some compounds.

Compounds

१ दग्धकिल्बिषः = दग्धं किल्बिषं येन– He who has burnt his sin.

२ धर्मज्ञः = धर्मं जानाति इति– Knower of duties.

३ यथान्यायं = न्यायं अनतिक्रम्य– Not transgressing justice.

४ संशितव्रतः = संशितं व्रतं यस्य– A man of austerity.

५ कुरुश्रेष्ठः = कुरुषु श्रेष्ठः– The best of the Kurus.

६ महातपाः = महत् तपः यस्य– A man of great austerity.

७ अनामयः = न विद्यते आमयः रोगः यस्य– Good health.

८ अनृतं = न ऋतं– untruth.

९ मातापितरौ = माता च पिता च – Parents.

१० त्वदाचारः = तव आचारः– Your conduct.

११ दानधर्मतपःशौचम् = दानं च धर्मः च तपः च शौचं च– Gift, Duty, Austerity and purity.

१२ पितृपैतामहं = पितृपितामहानां इदं– Pertaining to father and grand father.

१३ राजर्षियातः = राजर्षिभिः यातः– By which the kings, who were Rishis, went.

१४ पितृलोकस्थ = पितृलोके तिष्ठति– Those who live in the abode of elders.

Below you will find questions in Sanskrit and answers also in Sanskrit. The practice of these questions and answers will be very useful in improving the knowledge of Sanskrit.

प्रश्न- युधिष्ठिरः कस्मै शिरसा अभ्यवादयत् ?

उत्तर- दग्धकिल्बिषं ऋषिश्रेष्ठं युधिष्ठिरः शिरसा अभ्यवादयत् ।

प्रश्न- अनंतरं भीमादिभिः किं कृतम् ?

उत्तर- कृष्णा च भीमश्च यमौ च राजर्षि परिवार्य उपतस्थिरे ।

प्रश्न- स धर्मज्ञः मुनिः तान्कि अब्रवीत् ?

उत्तर- आस्यतां इति ।

प्रश्न- कस्य उभौ लोकौ जितौ ?

उत्तर- यस्य पिता माता तथैवाग्निर्गुरुश्च पंचम आत्मैते पूजिताः तस्य ।

Lesson 3

The forms of the neuter noun नामन् ending in न् are as follows.

नकारान्तो नपुंसकलिंगो 'नामन्' शब्दः ।

१	नाम	नामनी, नाम्नी	नामानि
स०	हे नामन्, नाम	हे नामनी, नाम्नी	हे नामानि
२	नाम	नामनी, नाम्नी	नामानि
३	नाम्ना	नामभ्याम्	नामभिः
४	नाम्ने	नामभ्याम्	नामभ्यः
५	नाम्नः	नामभ्याम्	नामभ्यः
६	नाम्नः	नाम्नोः	नाम्नाम्
७	नाम्नि, नामनि	नाम्नोः	नामसु

In this way the forms of the following nouns are formed.

Words

व्योमन् = The sky.
लोमन् = The hair.
हेमन् = The gold.
धामन् = Place, abode.
सामन् = The verse of the Samaveda.

वाक्यानि

१ अग्नौ हेम्नः शुद्धिः भवति = Gold is purified in the fire.
२ व्योम्नि वायुः संचरति = Air travels in the sky.
३ स पण्डितः साम्नः गायने प्रवीणः = That pandit is an adept in singing Samaveda.
४ हेम्ना सह मौक्तिकं अपि देहि = Give pearls along with the gold.

(स) षकारान्तो नपुंसकलिंगो 'धनुष् (स्)' शब्दः ।

१	धनुः	धनुषी	धनूंषि
सं०	हे धनुः	हे धनुषी	हे धनूंषि
२	धनुः	धनुषी	धनूंषि
३	धनुषा	धनुर्भ्याम्	धनुर्भिः
४	धनुषे	धनुर्भ्याम्	धनुर्भ्यः
५	धनुषः	धनुर्भ्याम्	धनुर्भ्यः
६	धनुषः	धनुषोः	धनुषाम्
७	धनुषि	धनुषोः	धनुष्षु, धनुःषु

In this way the forms of the following words are framed. Let it be remembered here that there is resemblance in the forms of words in ष् or स् .

Words

यजुस् = A mantra of Yajurveda
वपुस् = The body
जनुस् = Birth
चक्षुस् = The eye.
हविस् = Oblation in the fire.
आयुस् = Age.

१ चक्षुर्भ्यां प्राणिनः पश्यन्ति = Animals see with two eyes.
२ हविषा अग्निं वर्धय = Let the fire grow by oblations.
३ आयुषे वर्चसे बलाय च यतस्व = Try for long life, brilliance and strength.
४ यजुषां विज्ञानेन नरः कर्ममार्गस्य ज्ञाता भवति = By the mantra of Yajurveda man gains knowledge of work.

सकारान्तो नपुंसकलिंगः 'पयस्' शब्दः ।

१	पयः	पयसी	पयांसि
स०	हे पयः	हे पयसी	हे पयांसि
२	पयः	पयसी	पयांसि
३	पयसा	पयोभ्याम्	पयोभिः
४	पयसे	पयोभ्याम्	पयोभ्यः
५	पयसः	पयोभ्याम्	पयोभ्यः
६	पयसः	पयसोः	पयसाम्
७	पयसि	पयसोः	पयस्सु, पयःसु

Similarly are formed the forms of the following words.

Words

वासस् = Cloth
यशस् = Fame
ओजस् = Strength of the body
मानस् = Mind
रक्षस् = A Demon
यादस् = Watery animal
छन्दस् = The Veda

शिरस् = The head
रहस् = Living alone, Privacy
अम्भस् = Water
चेतस् = Mind
एनस् = Sin
अंहस् = Sin
सदस् = a congregation, a committee.

वाक्यानि ।

१ यशसा तेजसा च वर्धस्व = Become great by fame and brilliance.

२ तव शरीरस्य ओजः इदानीं कुत्र अस्ति ? = Where is the strength of your body ?

३ रक्षसां पतिः रावणः आसीत् = Ravana was the king of the Rakshasas.

४ यादांसि जलजन्तवः भवन्ति = Water-animals live in water.

५ ब्राह्मणेन छन्दसां अध्ययनं कर्तव्यम् = A Brahman should study the Vedas.

६ तौ रहसि किमपि वदतः = They (two) are talking something in privacy.

७ सदसि सर्वे सभासदाः आगताः = All members have come in the committee.

८ जीर्णानि वासांसि विहाय नरः नवानि गृह्णाति = Man wears new clothes after chucking off old ones.

९ यथा प्रणवः छंदसां आद्यः अस्ति, तथैव दिलीपः नृपः महीक्षितां आद्यः आसीत् = Just as Pranava is the beginning of the vedas, so also king Dilip was the first of the kings.

१० नरः कायेन, वाचा, मनसा, इन्द्रियः वा यद्यत् करोति तत् तत् सकलं नारायणाय समर्पयेत् = Whatever a man does through his body, speech, mind or senses, he must attribute to Shri Narayana.

Lesson 4

Ramayana

१ दशरथः सबाष्पं अतिनिःश्वस्य पुनः सुमन्त्रं आह— हे सूत ! चतुर्विधबला चमूः क्षिप्रं प्रतिविधीयतां रामस्य अनुयात्रार्थं इति। २ तत् श्रुत्वा रामः उवाच-त्यक्तभोगसंगस्य वने वन्येन जीवतः मे किं कार्यं अनुयात्रेण ? चीराणि एव अनुयान्तु मे। खनित्रं समानयत, गच्छत इति। ३ निर्लज्जा कैकेयी स्वयं चीराणि आहृत्य रामं परिधत्स्व इति प्रोवाच। सः अपि, अव-क्षिप्य सूक्ष्मवस्त्रं मुनिवस्त्राणि अधारयत्। तथा च लक्ष्मणः। सीता कौशेयवासिनी लज्जिता तस्थौ। ततः एकं चीरं आदाय पाणिना कंठे कृत्वा धर्मज्ञा भर्तारं अपृच्छत्। कथं नु बध्नामि चीरं इति। ४ रामं स्वयं सीतायाः चीरं बध्नन्तं प्रेक्ष्य अन्तःपुर-चराः नार्यः नेत्रजं वारि मुमुचुः। ऊचुश्च रामम्। इयं कल्याणी सीता तापसवत् वने वस्तुं नार्हति। पुत्र ! नः याचनां शृणु। तिष्ठतु अत्रैव सीता। वसिष्ठः सीतां निवार्य कैकेयीं अब्रवीत्। ५ न गन्तव्यं वने देव्या सीतया। सर्वेषां दारसंग्रहवर्तिनां आत्मा हि दाराः। अतः इयं रामस्य आत्मा सीता अत्र मेदिनीं पाल-यिष्यति। अथ च यदि वैदेही वनं यास्यति, वयं अपि तां अनु-यास्यामः। ततः त्वं एका दुर्वृत्ता शाधि शून्यां वसुधाम्। न तत् भविता राष्ट्रं यत्र रामः भूपतिः न। वनं एव राष्ट्रं भविता यत्र रामः निवत्स्यति। अतः व्यपनीय चीरं स्नुषायै उत्तमानि आभर-णानि वस्त्राणि च देहि। ६ राजा दशरथः कैकेयीं अब्रवीत्— सत्यं वसिष्ठः गुरुः आह। हे अधमे ! वैदेह्याः कः अपराधः त्वया दृष्टः। एवं ब्रुवन्तं पितरं रामः अब्रवीत्। सिद्धः अस्मि वनवासाय इति। ७ मुनिवेषधरं रामं समीक्ष्य सह भार्याभिः राजा विगतचेतनः बभूव। मुहूर्तात् तु संज्ञां प्रतिलभ्य सुमन्त्रं अब्रवीत्— त्वं हयोत्तमैः

रथं संयोज्य आयाहि । प्रापय महाभागं रामं इतः जनपदात् परम् । ८ राज्ञः वचनं आदाय सुमन्त्रः शीघ्रं रथं योजयित्वा तत्र आगतः । सीतारामलक्ष्मणाः राजानं प्रदक्षिणीचक्रुः । रामः जननीं च अभ्यवादयत् । लक्ष्मणः सुमित्रायाः चरणौ जग्राह ।

---

1. Dasharatha said with tears and heaving a sigh– " O charioteer, make arrangements for an army soon consisting of the four kinds of strength to follow Rama." 2. Rama hearing that said– " What have I got to do with the followers, having given up all connections with enjoyment and living in the forest on forest-produce. Let only clothes of bark come with me. Therefore go and fetch a spade. 3. The shameless Kaikayee personally brought the clothes of bark and said to Rama– " Wear these." He having discarded thin clothes, wore those that the ascetics wear. So did Lakshmana. Sita having worn silk clothes stood ashamed. Then taking one bark cloth in hand and putting it on her neck she, the knower of duties, asked her husband– How have I to wear the bark-cloth ?

4. Seeing Rama, personally tying the bark cloth on (the body of) Sita all the ladies of the interior of the palace shed tears and said to Rama– " This good Sita is not fit to be in the forest like ascetics. Hear our prayers; son, let Sita remain here alone.

5. But Vasishtha, deterring Sita said to Kaikeyee– " Goddess-like Sita should not go to the forest. Wives are the souls of all people, who are married. Therefore Sita,

the soul of Rama will protect the earth remaining here. If Vaidehi goes to the forest, we shall also follow her. Then you, of bad conduct, being alone rule over the empty kingdom. That will not be a kingdom where there is no Rama. The forest only will become a kingdom where Rama dwells. So give up this bark cloth and give your daughter-in-law the best cloths and ornaments.

6. The king Dasharatha said to Kaikeyee 'Guru Vasishtha has said the trath. O bad woman, what sin did you see in Vaidehi ?' Rama said to his father who was saying so, "I am ready to go to the forest."

7. Seeing Rama in robe of an ascetic, the king along with his wives became senseless. After a while, however, coming back to his senses he said to Sumantra, 'Harness the best of the horses to the chariot and bring it and take this great man Rama beyond the kingdom.

8. Taking the order of the king, Snmantra quickly harnessning (the horses in) the chariot came there. Sita, Rama and Lakshmana went round the king, Rama bowed down the mother also. Lakshmana grasped the feet of Sumitra.

Note

Now sentences with Sandhis are given below. In these sentences the students will see that even if the words are placed to and fro and sandhis made and though the forms (of sentences) are different by the new method, yet the meaning is the same.

Sentences with Sandhis

१ सिद्धोऽस्मि वनवासायेति । सिद्धो वनवासायास्मीति । २ ब्रुवंतमेवं पितरं रामोऽब्रवीत् । रामो ब्रुवन्तमेवं पितरमब्रवीत् । ३ रामो जननीं चाभ्यवादयत् । रामोऽभ्यवादयज्जननीं च । रामो जननीमभ्यावदयच्च । ४ पुनः सुमन्त्रमाह दशरथः सबाष्पप्रतिनिःश्वस्य सबाष्पप्रतिनिःश्वस्य सुमन्त्रं पुनराह दशरथः । ५ चतुर्विधा चमूः क्षिप्रं प्रतिविधीयताम् रामस्यानुयात्रार्थम् । अनुयात्रार्थं रामस्य क्षिप्रं प्रतिविधीयतां चतुर्विधा चमूः । ६ त्यक्तभोगसंगस्य वने वन्येन जीवतो मे किं कार्यमनुयात्रेण ? अनुयात्रेण किं मे कार्यं वन्येन वने जीवतस्त्यक्तभोगसंगस्य ? ७ निर्लज्जा कैकेयी स्वयं चीराणि आहृत्य रामं परिधत्स्व इति प्रोवाच । कैकेयी निर्लज्जा प्रोवाच रामं परिधत्स्वेति स्वयमाहृत्य चीराणि ।

Lesson 5

Now in this lesson we show the forms of some numeral adjectives.

Masculine numeral adjectives:

पु. बहु. त्रि Three and चतुर् (Four)

१	त्रयः	चत्वारः
स०	हे त्रयः	हे चत्वारः
२	त्रीन्	चतुरः
३	त्रिभिः	चतुर्भिः
४	त्रिभ्यः	चतुर्भ्यः
५	त्रिभ्यः	चतुर्भ्यः
६	त्रयाणाम्	चतुर्णाम्
७	त्रिषु	चतुर्षु

Note

The meanings of these words are respectively 'Three' and 'Four', so there is no singular, and dual number for these. The plural forms are framed.

Sentences

१ चत्वारः मनुष्याः तत्र गताः = Four men went there.

२ चतुर्णां विप्राणां एष आश्रमः = This hermitage is of four Brahmanas.

३ चतुर्भिः अश्वैः एषः रथः अत्र आनीयते = This chariot is brought here by four horses.

Now see the feminine forms of these words.

१	तिस्रः	चतस्रः
स०	हे तिस्रः	हे चतस्रः
२	तिस्रः	चतस्रः
३	तिसृभिः	चतसृभिः
४	तिसृभ्यः	चतसृभ्यः
५	तिसृभ्यः	चतसृभ्यः
६	तिसृणाम्	चतसृणाम्
७	तिसृषु	चतसृषु

वाक्यानि ।

१ चतसृषु पाठशालासु विद्यार्थिनः पठन्ति = Students are studying in the four schools.

२ चतस्रः स्त्रियः तत्र अधुना सन्ति = Four women are there.

३ चतसृभिः कुमारिकाभिः पुष्पमाला निर्मीयते = Garlands of flowers are made by four girls.

४ चतसृभ्यः देवताभ्यः अर्घ्यं यच्छ = Give worshipping things for the four goddesses.

५ चतसृणां युवतीनां एष गमनमार्गः = This is the way for the four women to go.

Now see the forms of the same words in neuter gender.

१	त्रीणि	चत्वारि
स०	हे त्रीणि	हे चत्वारि
२	त्रीणि	चत्वारि
३	त्रीभिः	चतुर्भिः
४	त्रिभ्यः	चतुर्भ्यः
५	त्रिभ्यः	चतुर्भ्यः
६	त्रयाणाम्	चतुर्णाम्
७	त्रिषु	चतुर्षु

वाक्यानि ।

मम चत्वारि मित्राणि सन्ति = I have four friends.

Note

These are the forms of the word चतुर् in the three genders. Masculine forms with masculine nouns and the other forms with other gender nouns are to be used. Students should experience this in this lesson and practise constructing sentences.

Now see the forms of the numeral adjective पंचन्. This word has the same forms in all the genders.

१	पञ्च
स०	हे पञ्च
२	पञ्च
३	पञ्चभिः

+

४	पञ्चभ्यः
५	पञ्चभ्यः
६	पञ्चानाम्
७	पञ्चसु

In this way forms of the numerical adjectives नवन् (Nine), दशन् (Ten) are formed. The forms are alike in the three genders.

वाक्यानि ।

१ पञ्च पुरुषाः अत्र आगताः = Five men have come here.
२ पञ्च स्त्रियः तत्र न गताः = Five women did not go there.
३ पञ्च फलानि मया भक्षितानि = I have eaten five fruits.
४ नव फलानि स कुत्र नयति ? = Where does he take nine fruits. ?

Now see the forms of the word अष्टन् (eight)

१	अष्ट	अष्टौ
स०	हे अष्ट	हे अष्टौ
२	अष्ट	अष्टौ
३	अष्टभिः	अष्टाभिः
४	अष्टभ्यः	अष्टाभ्यः
५	अष्टभ्यः	अष्टाभ्यः
६	अष्टानाम्	अष्टानाम्
७	अष्टसु	अष्टासु

In many cases there are two forms of this word, which are shown above. This word also is alike in all the three genders.

वाक्यानि ।

१ अष्टौ बालकाः अत्र क्रीडन्ति = Eight boys play here.

२ अष्टानां कुमारिकाणां अद्य गानं भवति = There will be the music of the eight girls today.

३ अष्टसु पुस्तकेषु एषः श्लोकः दृश्यते = This verse is found in eight books.

Lesson 6

संस्कृत–वाक्यानि ।

रामायणम्

१ ततः सीता हृष्टा रथं आरुरोह । भर्तारं अनुगच्छन्त्यै सीतायै वासांसि आभरणानि च संख्याय श्वशुरः दशरथः ददौ । भ्रातृभ्यां रामलक्ष्मणाभ्यां च आयुधानि कवचानि च ददौ । सर्वान् तान् आरूढान् दृष्ट्वा सुमंत्रः वायुवेगेन रथस्य अश्वान् अचोदयत् ।

---

1 Then pleased Sita got into the chariot. The father-in-law Dasharatha gave Sita, who was accompanying her husband, clothes and ornaments, counting. Gave arms and armours for the brothers Rama and Lakshamana. When Sumantra saw that all got into the chariot; he drove the horses thereof in the air-speed.

२ सबालवृद्धा सा अयोध्या पुरी एतेन परितप्ता । सर्वे जनाः रामं एव अभिदुद्रुवुः । सर्वे जनाः बाष्पपूर्णमुखाः पार्श्वतः पृष्ठतः च तस्थुः सुमन्त्रं ऊचुः च । वाजिनां रश्मीन् संयच्छ । शनैः याहि । द्रक्ष्याम रामस्य मुखम् ।

३ आयसं नूनं हृदयं असंशयं राममातुः, यतः रामे वनं याते न भिद्यते । कृतकृत्या हि वैदेही । अनुगता रामं छाया इव पतिं । अहो लक्ष्मण ! सिद्धार्थः त्वं । यत् परिचरिष्यसि भ्रातरं रामम् । एवं वदन्तः आगतं बाष्पं सोढुं न शेकुः ।

४ राजा अपि स्त्रीभिः वृतः गृहात् बहिः आगतः अब्रवीत् च द्रक्ष्यामि पुत्रं इति । रामः सूतं वदति 'याहि' इति । जनः वदति

---

2 The city of Ayodhya including boys and oldmen was struck with sorrow on account of this. All men ran towards Rama only. All men with faces full of tears, stood on the sides and in the front and said to Sumantra. "Tighten the reins of the horses, go slow, let us see the face of Rama."

3 The heart of Rama's mother, really and without doubt, is of iron because (even) when Rama goes to the forest, it does not break. Vaidehi is fortunate as she has her wishes fulfilled, because she has followed her husband like a shadow. "O Lakshamana, you are also fortunate, as your aims are fulfilled in serving your brother" Saying so, they could not control their tears.

4 The king also, surrounded by his wives, came out of his palace and said. "I shall see my son". Rama says to the driver– "Go" people say– "stop", the

'तिष्ठ' इति । सूतः उभयं कर्तुं न अशकत् । नृपतिः तु रामं गतं दृष्ट्वा दुःखेन भूमौ निपपात ।

५ गते रामे सर्वे रुरुदुः । अमात्याः तु तदा तथा रुदन्तीं कौसल्यां दशरथं च तथाविधं दृष्ट्वा उचुः । न एनं अनुव्रजेत् दूरं यं पुनः इच्छेत् शीघ्रं आयान्तं इति । निशम्य तद्वचः राजा सभार्यः व्यवस्थितः सुतं ईक्षमाणः । यावत् तु रजोरूपं अदृश्यत नैव तावत् आत्मचक्षुषी संजहार ।

६ यदा तु भूमिपः रामस्य रजः अपि न अपश्यत्, तदा विषण्णः भूत्वा धरणीतले पपात । अथ मूर्च्छितं नराधिपं समुत्थाप्य शोककर्शिता कौसल्या दशरथं सान्त्वयामास । वसुधाधिपः सगद्गदं उवाच– राममातुः कौसल्याया गृहं मां नयन्तु । नान्यत्र भविष्यति हृदयस्य आरामः ।

---

driver could not do both. But the king seeing that Rama had gone, fell down with sorrow.

5 When Rama had gone, all began to cry. The Ministers seeing the crying Kaushalya and Dasharatha in the same condition said– "One should not accompany any one, Whom one wants to come back soon, for a long distance." Hearing these words the king with his wives stood seeing his son. He did not take off his eyes till the dust vanished.

6 When the king did not see even the dust of the chariot, then becoming dejected, he fell on the ground. Afterwards, sorrowful Kausalya, raising fainted Dasharath tried to appease him. The king with faltering voice told that he should be taken to the house of Kausalya– Rama's mother. There would be no peace of my heart at any other place.

७ पुत्रद्वयविहीनं स्नुषया च वर्जितं भवनं नष्टचन्द्रं अंबरं इव राजा अमन्यत । अर्धरात्रे च एवं कौसल्यां अब्रवीत् । न पश्यामि त्वां । रामं एव अद्यापि मे दृष्टिः अनुगता । नैव सा निवर्तते इति बहु विललाप ।

८ रामः अपि रात्रिशेषेण महत् अन्तरं जगाम । नदीं उत्तीर्य दक्षिणां दिशं अभिमुखः प्रायात् । गोमतीं तीर्त्वा किंचिद् दूरं गत्वा दिव्यां गङ्गां ददर्श । शृंगवेरपुरं आसाद्य रामः सूतं अब्रवीत् । अयं अत्र महान् इंगुदीवृक्षः । इह एव अद्य वसामहे ।

---

7 The king thought that the house without his two sons and without the daughter-in-law was just like the sky without the moon. In the middle of night he said to Kausalya- ' I do not see you. My sight yet is after Rama. It is not coming back.' Saying this he began to cry verymuch.

8 Rama also went a long distance during the remaining night. After crossing the river, making his face towards the south he went away. After crossing Gomati, going some distance, he saw the divine river Ganga. After reaching Shringawer city he said to charioteer. Here is this big Ingudi tree. We will stay over here only.

संधि ।

१ श्वशुरः दशरथः ददौ = श्वशुरो दशरथो ददौ ।
२ च आयुधानि = चायुधानि ।
३ सुमंत्रः वायुवेगेन = सुमन्त्रो वायुवेगेन ।
४ अयोध्यापुरी पतेन = अयोध्यापूर्यंतेन ।

५ सर्वे जनाः रामं एव	= सर्वे जना राममेव ।
६ सुमन्त्रं उचुः च	= सुमन्त्रमूचुश्च ।
७ शनैः याहि	= शनैर्याहि ।
८ राममातुः यतः वने	= राममातुर्यतो वने ।
९ सिद्धार्थः त्वं	= सिद्धार्थस्त्वं ।
१० स्त्रीभिः वृतः	= स्त्रीभिर्वृतः ।
११ गृहात् बहिः आगतः	= गृहाद्बहिरागतः ।
१२ अमात्याः तु तदा	= अमात्यास्तु तदा ।
१३ भूमिपः रामस्य	= भूमिपो रामस्य ।

Lesson 7

Pronoun— अस्मत्

१	अहम्	आवाम्	वयम्
२	माम्, मा	आवाम्, नौ	अस्मान्, नः
३	मया	आवाभ्याम्	अस्माभिः
४	मह्यम्, मे	आवाभ्याम, नौ	अस्मभ्यम्, नः
५	मत्	आवाभ्याम्	अस्मत्
६	मम, मे	आवयोः, नौ	अस्माकम्, नः
७	मयि	आवयोः	अस्मासु

The meaning of the word अस्मत् is "I". The forms of this in all the seven cases are as above. Let the students use these.

वाक्यानि

१ अहं पठामिः आवां पठाव, वयं पठामः = I read, we (two) read, we (all) read.

२ स मह्यं फलं ददाति = He gives me a fruit.

३ स आवाभ्यां पुष्पाणि न ददाति = He does not give (two) us flowers.

४ अस्मभ्यं जलं देहि = Give (more than two) us water.

५ एतत् अस्माकं नगरं = This is our city.

६ अस्माभिः किं इदानीं कर्तव्यम् ? = What should we do now?

Let the students use the forms like this. Now the word युष्मत् (pronoun) meaning "you" is shown in diffrent cases. The forms are alike in all the three genders.

१	त्वम्	युवाम्	यूयम्
२	त्वाम्, त्वा	युवाम्, वाम्	युष्मान्, वः
३	त्वया	युवाभ्याम्,	युष्माभिः
४	तुभ्यम्, ते	युवाभ्याम्, वाम्	युष्मभ्यम्, वः
५	त्वत्	युवाभ्याम्	युष्मत्
६	तव, ते	युवयोः, वाम्	युष्माकम्, वः
७	त्वयि	युवयोः	युष्मासु

Let the students remember that there are two forms of this word in each of the cases, objective, Dative and possessive. Now see their uses.

वाक्यानि

१ त्वं अत्र आगच्छ, युवां कुत्र गच्छथः यूयं अत्र न आगच्छथ = You come here, where are you (two) going, you (more than two) donot come here.

२ युष्माभिः किमर्थं एतत्पुस्तकं न पठितम् ? = Why did you (more that two) not read this book ?

३ युष्माकं आश्रमेषु श्वानः न सन्ति = There is no dog in your (in plural) hermitages.

४ त्वया अत्र न आगन्तव्यम् = You should not come here. (you is in singular number.)

Now see the forms of the word (pronoun) तद् meaning " He "

१	सः	तौ	ते
२	तम्	तौ	तान्
३	तेन	ताभ्याम्	तैः
४	तस्मै	ताभ्याम्	तेभ्यः
५	तस्मात्	ताभ्याम्	तेभ्यः
६	तस्य	तयोः	तेषाम्
७	तस्मिन्	तयोः	तेषु

वाक्यानि ।

१ सः गच्छति, तौ गच्छतः ते गच्छन्ति = He goes, they (two) go, they (more than two) go.

२ तैः पुस्तकस्य पठनं कृतम् = They did the reading of the book.

३ तेषां मनसि इदानीं किं वर्तते ? = What is there in their minds now ?

४ तस्मिन् त्वयि किं वीर्यं अस्ति ? = What is the valour that is in you ? (singular)

५ ताभ्यां हि इदं सर्वं व्याप्तम् = All this is pervaded by these (two).

The forms of the word तद् in the feminine gender are as follows.

१	सा	ते	ताः
२	ताम्	ते	ताः
३	तया	ताभ्याम्	ताभिः
४	तस्यै	ताभ्याम्	ताभ्यः
५	तस्याः	ताभ्याम्	ताभ्यः
६	तस्याः	तयोः	तासाम्
७	तस्याम्	तयोः	तासु

Let the students compare and see what difference is there between feminine and masculine genders.

वाक्यानि ।

१ सा युवती किं करोति ? = What does that woman do ?
२ ते कुमारिके किं कुरुतः ? = What those (two) girls do ?
३ ताः स्त्रियः किं पठन्ति ? = What do those (more than two) women read ?
४ तासु स्त्रीषु धैर्यं भवति = There is boldness in those women.
५ तासां नारीणां नामानि कथय = Give out the names of those women.
६ ताभिः एषः मार्गः दर्शितः = They showed this way.
७ तयोः रूपं वर्णनीयं अस्ति = Their form is praiseworthy.

This word तद् has its forms in neuter as follow.

१	तत्	ते	तानि
२	तत्	ते	तानि
३	तेन	ताभ्याम्	तैः

४	तस्मै	ताभ्याम्	तेभ्यः
५	तस्मात्	ताभ्याम्	तेभ्यः
६	तस्य	तयोः	तेषाम्
७	तस्मिन्	तयोः	तेषु

Note

If the students observe keenly, they will know that the forms from and after the instrumental case are like those in masculine. There is peculiarity in the nominative and objective cases only.

वाक्यानि ।

१ तत् फलं पक्कं अस्ति = That fruit is ripe.

२ ते फले पक्के स्तः = Those (two) fruits are ripe.

३ तानि फलानि पक्कानि सन्ति = Those fruits are ripe.

४ तस्मात् स्थानात् अहं इदानीं एव अत्र आगतः = I have come just now from that place.

५ तस्मात् नगरात् रामचन्द्रः अद्य वनं गतः = From that city Ramachandra went to the forest to day.

६ संस्कृतभाषा-प्रचारकः नगरात् नगरं गच्छति = The man who spreads the Sanskrit anguage goes from one city to another.

Lesson 8

In the previous two lnssons we haven give the story of Ramayana. Now we give its easy Sanskrit sentences with sandhis.

रामायणम् ।

(१)

दशरथः सबाष्पमतिनिःश्वस्य पुनः सुमंत्रमाह– हे सूत ! चतुर्विधबला चमूः क्षिप्रं प्रतिविधीयतां रामस्यानुयात्रार्थमिति ।

तच्छ्रुत्वा राम उवाच– त्यक्तभोगसंगस्य वने वन्येन जीवतो मे किं कार्यमनुयात्रेण ? चीराण्येवानुयान्तु मे । खनित्रं समानयत गच्छतेति ।

निर्लज्जा कैकेयी स्वयं चीराण्याहृत्य रामं परिधत्स्वेति प्रोवाच । सोऽप्यवक्षिप्य सूक्ष्मवस्त्रं मुनिवस्त्राण्यधारयत् । तथा च लक्ष्मणः । सीता कौशेयवासिनी लज्जिता तस्थौ । ततः एकं चीरमादाय पाणिना कंठे कृत्वा धर्मज्ञा भर्तारमपृच्छत् । कथं नु बध्नामि चीरमिति ।

रामं स्वयं सीतायाश्चीरं बध्नन्तं प्रेक्ष्यान्तःपुरचराः नार्यो नेत्रजं वारि मुमुचुः । ऊचुश्च रामम्– इयं कल्याणी सीता तापसवद्वने वस्तुं नार्हति ।

पुत्र ! नो याचनां शृणु । तिष्ठत्वत्रैव सीता । सबाष्पस्तु गुरुर्वसिष्ठः सीतां निवार्य कैकेयीमब्रवीत् ।

न गन्तव्यं वने देव्या सीतया । सर्वेषां दारसंग्रहवर्तिनामात्मा हि दाराः । अत इयं रामस्यात्मा सीताऽत्र मेदिनीं पालयिष्यति । अथ च यदि वैदेहि वनं यास्यति, वयमपि तामनुयास्यामः । ततस्त्वमेका दुर्वृत्ता शाधि शून्यां वसुधाम् । न तद्भविता राष्ट्रं यत्र रामो भूपतिर्न । वनमेव राष्ट्रं भविता यत्र रामो निवत्स्यति । अतो व्यपनीय चीरं स्नुषायाः उत्तमान्याभरणानि वस्त्राणि च देहि ।

राजा दशरथः कैकेयीमब्रवीत्– सत्यं वसिष्ठो गुरुराह । हे अधमे ! वैदेह्याः कोऽपराधस्त्वया दृष्टः ? एवं ब्रुवन्तं पितरं रामोऽब्रवीत् । सिद्धोऽस्मि वनवासायेति ।

मुनिवेषधरं रामं समीक्ष्य सह भार्याभिः राजा विगतचेतनो बभूव । मुहूर्तात्तु संज्ञां प्रतिलभ्य सुमन्त्रमब्रवीत् । त्वं हयोत्तमैः रथं योजयित्वायाहि । प्रापय महाभागं राममितो जनपदात्परम् ।

राज्ञो वचनमादाय सुमंत्रः शीघ्रं रथं योजयित्वा तत्रागतः । सीतारामलक्ष्मणा राजानं प्रदक्षिणीचक्रुः । रामो जननीं चाभ्यवादयत् । लक्ष्मणः सुमित्रायाश्चरणौ जग्राह ।

ततः सीता हृष्टा रथमारुरोह । भर्तारमनुगच्छन्त्यै सीतायै वासांस्याभरणानि च संख्याय श्वशुरो दशरथो ददौ । भ्रातृभ्यां रामलक्ष्मणाभ्यां चायुधानि कवचानि च ददौ । सर्वांस्तानारूढान्दृष्ट्वा सुमन्त्रो वायुवेगेन रथास्याश्वानचोदयत् ।

सबालवृद्धा साऽयोध्यापुर्येतेन परितप्ता । सर्वे जना राममेवाभिदुद्रुवुः । सर्वे जना बाष्पपूर्णमुखाः पार्श्वतः पृष्ठतश्च तस्थुः सुमन्त्रमूचुश्च । वाजिनां रश्मीन्संयच्छ शनैर्याहि । द्रक्ष्याम रामस्य मुखम् ।

आयसं नूनं हृदयमसंशयं राममातुर्यतो रामे वनं याते न भिद्यते । कृतकृत्या हि वैदेही । अनुगता रामं छायेव पतिम् । अहो लक्ष्मण ! सिद्धार्थस्त्वम् । यत्परिचरिष्यसि भ्रातरं रामम् । एवं वदन्त आगतं बाष्पं सोढुं न शेकुः ।

राजाऽपि स्त्रीभिर्वृतो गृहाद्बहिरागतोऽब्रवीच्च द्रक्ष्यामि पुत्रमिति । रामः सूत वदति याहीति । जनो वदति तिष्ठेति । सूत उभयं कर्तुं नाऽशकत् । नृपतिस्तु रामं गतं दृष्ट्वा दुःखेन भूमौ निपपात ।

गते रामे सर्वे रुरुदुः । अमात्यास्तु तदा तथा रुदन्तीं कौसल्यां दशरथं च तथाविधं दृष्ट्वोचुः । नैनमनुव्रजेद् दूरं यं पुनरिच्छेच्छी-

मायान्तामिति । निशम्य तद्वचो राजा सभार्यो व्यवस्थितः सुतमीक्षमाणः । यावत्तु रजोरूपमदृश्यत नैव तावदात्मचक्षुषी संजहार ।

यदा तु भूमिपो रामस्य रजोऽपि नापश्यत् तदा विषण्णो भूत्वा धरणीतले पपात । अथ मूर्च्छितं नराधिपं समुत्थाप्य शोककर्शिता कौसल्या दशरथं सान्त्वयामास । वसुधाधिपः सगद्गदमुवाच राममातुः कौसल्या गृहं मां नयन्तु । नान्यत्र भविष्यति हृदयस्यारामः । पुत्रद्वयविहीनं स्नुषया च वर्जितं भवनं नष्टचंद्रायिवाम्बरं राजाऽमन्यत । अर्धरात्रे चैव कौसल्यामब्रवीत्–न पश्यामि त्वाम् । राममेवाद्यापि मे दृष्टिरनुगता । नैव सा निवर्तते । इति बहु विललाप ।

रामोऽपि रात्रिशेषेण महदन्तरं जगाम । नदीमुत्तीर्य दक्षिणां दिशमभिमुखः प्रायात् । गोमतीं तीर्त्वा किञ्चिद् दूरं गत्वा दिव्यां गंगां ददर्श । शृंगवेरपुरमासाद्य रामः सूतमब्रवीत् । अयमत्र महानिंगुदीवृक्ष इहैवाद्य वसामहे ।

Note

Let the students study this lesson well. Let them read this lesson again and again and let them try to understand reading the lessons with sandhis only. Even after trying if they donot understand, it means the previous lesson is not done well. So see the former lesson again.

Lesson 9

The forms of the word सर्व in the masculine are as follow—

१	सर्वः	सर्वौ	सर्वे
२	सर्वम्	सर्वौ	सर्वान्

३	सर्वेण	सर्वाभ्याम्	सर्वैः
४	सर्वस्मै, सर्वाय	सर्वाभ्याम्	सर्वेभ्यः
५	सर्वस्मात्, सर्वात्	सर्वाभ्याम्	सर्वेभ्यः
६	सर्वस्य	सर्वयोः	सर्वेषाम्
७	सर्वस्मिन्	सर्वयोः	सर्वेषु

वाक्यानि

१ सर्वे मनुष्याः कथं जीवन्ति ? = How do all men live ?

२ सर्वेषां पशूनां मध्ये कः श्रेष्ठः ? = Which is the best of all the (lower) animals ?

३ सर्वेषु पुस्तकेषु का विद्या भवति ? = What knowledge is there in all the books ?

Now see the forms of the same word in feminine gender.

१	सर्वा	सर्वे	सर्वाः
२	सर्वाम्	सर्वे	सर्वाः
३	सर्वया	सर्वाभ्याम्	सर्वाभिः
४	सर्वस्यै	सर्वाभ्याम्	सर्वाभ्यः
५	सर्वस्याः	सर्वाभ्याम्	सर्वाभ्यः
६	सर्वस्याः	सर्वयोः	सर्वासाम्
७	सर्वस्याम्	सर्वयोः	सर्वासु

वाक्यानि

१ सर्वासु दिक्षु वायुः वाति = The air blows in all directions.

२ सर्वाभिः स्त्रीभिः वस्त्राणि प्रक्षालितानि = All the women have washed all the clothes.

३ सर्वासां नारीणां आभूषणानि कुत्र सन्ति = Where are the ornaments of all the women ?

Now see the same word in neuter gender.

१	सर्वम्	सर्वे	सर्वाणि
२	सर्वम्	सर्वे	सर्वाणि

The rest of the forms are as in masculine gender.

वाक्यानि

१ सर्वाणि पुस्तकानि अत्र आनय = Bring all the books here.

२ मह्यं सर्वाणि फलानि देहि = Give all the fruits to me.

Now see the forms of the word "यद्" (meaning which) in the masculine gender.

१	यः	यौ	ये
२	यम्	यौ	यान्
३	येन	याभ्याम्	यैः
४	यस्मै	याभ्याम्	येभ्यः
५	यस्मात्	याभ्याम्	येभ्यः
६	यस्य	ययोः	येषाम्
७	यस्मिन्	ययोः	येषु

वाक्यानि ।

१ यः पुरुषः तत्र अस्ति स एव तव भ्राता अस्ति = The man who is there is surely your brother.

२ येषां रत्नानां दर्शनं त्वया कृतं तानि एव एतानि सन्ति = These are the precious stones, which you saw.

३ यस्मात् कोशात् वस्त्रं उद्धृतं तस्मिन् एव पुनः तत् स्थापय= Keep the cloths in the same box from which you took.

४ येभ्यः ब्राह्मणेभ्यः त्वं द्रव्यं दातुं इच्छसि तेभ्य एव देहि = Give the money to the same.

brahmins, to whom you wanted to give.

See the same word in the feminine gender.

१	या	ये	याः
२	याम्	ये	याः
३	यया	याभ्याम्	याभिः
४	यस्यै	याभ्याम्	याभ्यः
५	यस्याः	याभ्याम्	याभ्यः
६	यस्याः	ययोः	यासाम्
७	यस्याम्	ययोः	यासु

वाक्यानि ।

१ यासां राजा वरुणः अस्ति ता एव एताः आपः = These are the same waters whose king is Varuna.

२ यस्यै पुत्रिकायै दुग्धं दीयते सा एव एषा = This is the same girl, to whom the milk is being given.

Here follow the forms of the same word in neuter gender.

१	यत्	ये	यानि
२	यत्	ये	यानि

Rest of the forms are as in masculine.

वाक्यानि ।

१ यानि पुस्तकानि त्वया न पठितानि तानि मया पठितानि = Those books that you have not read, I have read.

२ यत् ज्ञानं त्वया संपादितं तत् मह्यं कथय = Tell me the knowledge, which you have got.

The forms of भवान् (you) in masculine gender.

१	भवान्	भवन्तौ	भवन्तः
स०	हे भवन्	भवन्तौ	हे भवन्तः
२	भवन्तम्	भवन्तौ	भवतः

३	भवता	भवद्भ्याम्	भवद्भिः
४	भवते	भवद्भ्याम्	भवद्भ्यः
५	भवतः	भवद्भ्याम्	भवद्भ्यः
६	भवतः	भवतोः	भवताम्
७	भवति	भवतोः	भवत्सु

In this way the following words have their forms.

द्विषत् = Foe
पचत् = Cook
गच्छत् = Goer
पश्यत् = Seer
अर्हत् = Fit
तिष्ठत् = He, who stays

वाक्यानि ।

× १ भवान् कुत्र गच्छति ? = Where are you going ?

२ भवद्भिः किं कृतम् ? = What did you do ?

३ भवतां किं नामधेयम् ? = What is your name ?

४ पचद्भ्यः धान्यं देहि = Give grains to the cooks.

५ द्विषद्भिः किं उद्भूतम् ? = What did the foes discover ?

६ गच्छते किं दातुं इच्छसि ? = What do you wish to give to the man who goes ?

७ तिष्ठता पुरुषेण किमपि दृष्टं = Did the man who stays see anything ?

८ अर्हते मनुष्याय एव दानं दातव्यं = Fit man is to be given (the gifts).

× In Sanskrit language different words are used in addressing great men according to the grade of respect that we want to show. But in English " you " is the only word for all.

९ गच्छता तव भ्रात्रा मार्गे किं दृष्टम् = What did your brother, who is going, see on the road ?

१० उपविशता पुरुषेण पुस्तकं पठितं = The man who sits read the book.

Lesson 10

(Mahabharata Vanaparva. Chapter – 151

भीमसेनस्तु तद्वाक्यं श्रुत्वा तस्य महात्मनः ।
प्रत्युवाच हनूमन्तं प्रहृष्टेनान्तरात्मना ॥ १८ ॥

अन्वयः – भीमसेनः तु तस्य महात्मनः तत् वाक्यं श्रुत्वा प्रहृष्टेन अन्तरात्मना हनूमन्तं प्रत्युवाच ॥

Bhimasena, hearing the words of the great soul, having been pleased internally said to Hanuman.

कृतमेव त्वया सर्वं मम वानरपुङ्गव ।
स्वऽस्ति तेऽस्तु महाबाहो कामये त्वां प्रसीद मे ॥ १३ ॥

संस्कृत–टीका — हे वानरपुंगव ! हे वानरश्रेष्ठ ! मम सर्वं कार्यं त्वया कृतं एव । हे महाबाहो ! ते स्वऽस्ति अस्तु । कामये त्वां, मे प्रसीद, प्रसन्नः भव ॥

O best of the Vanaras, you have accomplished all my work. O (you) with powerful arms, all good wishes to you. I only want of you, be pleased with me.

सनाथाः पाण्डवाः सर्वे त्वया नाथेन वीर्यवान् ।
तथैव तेजसा सर्वान्विजेष्यामो वयं परान् ॥ १४ ॥

अन्वयः— हे वीर्यवान् ! त्वया नाथेन सर्वे पाण्डवाः सनाथाः । वयं सर्वान् परान् तवैव तेजसा विजेष्यामः ॥

O valorous, on account of you, the protector, we all Pandavas, have become the protected. We shall conquer the enemies by your brilliance only.

एवमुक्तस्तु हनुमान्भीमसेनमभाषत ।
भ्रातृत्वात्सौहृदाच्चैव करिष्यामि प्रियं तव ॥ १५ ॥

अन्वयः— एवं उक्तः तु हनुमान भीमसेनं अभाषत । भ्रातृत्वात् सौहृदात् च एव तव प्रियं करिष्यामि ॥

Having been told thus Hanuman said to Bhimasena, because of brotherliness and friendship I shall do all your beloved works.

चमूं विगाह्य शत्रूणां परशक्तिसमाकुलाम् ।
यदा सिंहरवं वीर करिष्यसि महाबल ॥ १६ ॥

अन्वयः— परशक्तिसमाकुलां शत्रूणां चमूं विगाह्य, हे महाबल वीर ! सदा सिंहरवं करिष्यसि ॥

When you thrust yourself in the enemy's army, who is grief stricken with their enemy's power, O braveman of power, when you roar like a lion.

तदाऽहं बृंहयिष्यामि स्वरवेण रवं तव ।
विजयस्य ध्वजस्थश्च नादान्मोक्ष्यामि दारुणान् ॥ १७ ॥

अन्वयः— तदा अहं स्वरवेण तव रवं बृंहयिष्यामि । विजयस्य ध्वजस्थः च दारुणान् नादान् मोक्ष्यामि ॥

Then I shall, by my roar, increase yours and sitting on the flag of Arjun let out the big noises.

शत्रूणां ये प्राणहराः सुखं येन हनिष्यथ ।
एवमाभाष्य हनूमांस्तदा पांडवनंदनम् ॥ १७ ॥
मार्गमाख्याय भीमाय तत्रैवान्तरधीयत ॥ १९ ॥

अन्वयः— ये (नादाः) शत्रूणां प्राणहराः, येन सुखं हनिष्यथ । हनूमान् तदा पांडवनंदनं एवं आभाष्य, भीमं मार्गं आख्याय, तत्र एव अन्तरधीयत ॥

The noises will kill your foes, and their happiness will be lost. So saying to the son of Pandu and showing the way to Bhima, he became unseen (vanished) on the spot.

अर्जुन उवाच ।

ततोऽहं स्तूयमानस्तु तत्र तत्र महर्षिभिः ।
अपश्यमुदधिं भीममपां पतिमथाऽव्ययम् ॥ १ ॥

(महाभारत वन० अ० १३९)

अन्वयः— ततः अहं ऋषिभिः तत्र तत्र स्तूयमानः तु अपां पतिं अव्ययं भीमं उदधिं अथ अपश्यम् ॥

Then being praised every where by the Rishis, I saw the great sea, the master of waters, the undiminishable and the fearful.

फेनवत्यः प्रकीर्णाश्च संहताश्च समुत्थिताः ।
ऊर्मयश्चात्र दृश्यन्ते वल्गन्त इव पर्वताः ॥ २ ॥

अन्वयः— फेनवत्यः प्रकीर्णाः च संहताः च समुत्थिताः ऊर्मयः च अत्र पर्वताः वल्गन्ते इव दृश्यते ॥

The high waves, full of foam, mingling with one another and dashing againsst one another getting up high (in the air) looked as if they were the talking mountains.

नावः सहस्रशस्तत्र रत्नपूर्णाः समन्ततः ।
तिमिंगिलाः कच्छपाश्च तथा तिमितिमिंगिलाः ॥ ३ ॥

अन्वयः— तत्र समंततः रत्नपूर्णाः सहस्रशः नावः । तथा तिमिंगिलाः कच्छपाः तिमितिमिंगिलाः (दृश्यन्ते) ॥

There were thousands of ships all round filled with precious stones and big fishes, tortoises and crocodiles also are to be seen.

Note

Let the students stady these verses well and understand them themselves and let them try to understand the purport without seeing the meaning.

Lesson 11

मकारान्त पुंल्लिंगः 'किम्' शब्दः।

१	कः	कौ	के
२	कम्	कौ	कान्
३	केन	काभ्याम्	केभ्यः
४	कस्मै	काभ्याम्	केभ्यः
५	कस्मात्	काभ्याम्	केभ्यः
६	कस्य	कयोः	केषाम्
७	कस्मिन्	कयोः	केषु

वाक्यानि

१ तव कस्मिन् अंगे रोगः समुद्भूतः ? = In which limb of yours has appeared the disease ?

२ केषां क्षत्रियाणां एतानि शस्त्राणि ? = Of which kshatri--yas are these weapons ?

३ केषु केषु गृहे षु मनुष्याः वसन्ति = In which and which houses do the men live ?

४ कस्यचित् किमपि न हरणीयम् = One should not steal whatever thing of whichever man.

Now see the forms of the same word in feminine gender.

१	का	के	काः
२	काम्	के	काः
३	कया	काभ्याम्	काभिः
४	कस्यै	काभ्याम्	काभ्यः
५	कस्याः	काभ्याम्	काभ्यः
६	कस्याः	कयोः	कासाम्
७	कस्याम्	कयोः	कासु

वाक्यानि ।

१ कासु वापीषु जलं न विद्यते ? = In which wells there is no water ?

२ कासां कन्यकानां एष शब्दः ? = Of which girls is the noise ?

३ काभिः कथाभिः त्वया स्वमतं प्रतिपादितम् ? = By which stories did you show your consent ?

Now see the forms of the same words in neuter gender.

१	किं	के	कानि
२	किं	के	कानि

The rest are like masculine gender.

वाक्यानि ।

१ कानि पुस्तकानि त्वया पठितानि ? = Which books have you read ?

२ के फले त्वया भक्षिते ? = Which (two) fruits did you eat ?

३ किं निमित्तं त्वं तत्र न गच्छसि ? = On what reason do you not go there ?

४ कानि कानि दैवतानि त्वं पूजयसि ? = Which and which gods do you worship ?

Now see the forms of the words इदम् (This)

मकारान्तः पुल्लिंगः 'इदम्' शब्दः ।

१	अयम्	इमौ	इमे
२	इमम्, एनम्	इमौ, एनौ	इमान्, एनान्
३	अनेन, एनेन	आभ्याम्	एभिः
४	अस्मै	आभ्याम्	एभ्यः
५	अस्मात्	आभ्याम्	एभ्यः
६	अस्य	अनयोः, एनयोः	एषाम्
७	अस्मिन्	अनयोः, एनयोः	एषु

वाक्यानि ।

१ अयं पुरुषः अत्र किं करोति ? = What does this man do here ?

२ इमौ बालकौ अत्र पठतः = These (two) boys read here.

३ अस्मात् नगरात् त्वं किं नयसि ? = What do you take from this city ?

See the forms of the same word in feminine gender.

१	इयम्	इमे	इमाः
२	इमाम्, एनाम्	इमे, एने	इमाः, एनाः
३	अनया, एनया	आभ्याम्	आभिः
४	अस्यै	आभ्याम्	आभ्यः
५	अस्याः	आभ्याम्	आभ्यः
६	अस्याः	अनयोः, एनयोः	आसाम्
७	अस्याम्	अनयोः, एनयोः	आसु

वाक्यानि ।

१ इमाः शिक्षया संपन्नाः स्त्रियः = These women are educated.

२ आसां विवाहः श्वः भविष्यति = The marriage of these (girls) will take place tomorrow.

३ आसु स्त्रीषु विश्वासः कर्तव्यः = These women are believable.

४ इयं नारी पतिगृहं गच्छतु = Let this woman go to her husband's house.

५ अस्यै नूतनं वस्त्रं देहि = Give this woman new cloth.

६ आभ्यां अन्नं पाचितं = These (two) women cooked food.

Now see the forms of the same word in neuter gender.

१ इदम्	इमे	इमानि
२ इदम्, एनम्	इमे, एने	इमानि, एनानि
३ अनेन, एनेन	आभ्याम्	एभिः

The rest is like maculine.

वाक्यानि ।

१ इदं स्थानं मया प्राप्तं = I got this place myself.

२ इमानि फलानि त्वं भक्षय = You eat these fruits.

३ इदं नगरं कस्य राज्ञः ? = To which king does this city belong ?

*

संस्कृत–वाचन–पाठः ।

भीमसेनस्तु तस्य महात्मनस्तद्वाक्यं श्रुत्वा प्रहृष्टेनान्तरात्मना हनुमन्तं प्रत्युवाच । हे वानरपुङ्गव ! मम सर्वं कार्यं त्वयैव कृतम् । हे महाबाहो ! ते स्वस्त्यस्तु । कामये त्वां, मे प्रसीद । हे वीर्यवान् ! त्वया नाथेन सर्वे पाण्डवाः सनाथाः । वयं सर्वान् परान्त्वैव तेजसा विजेष्यामः । एवमुक्तस्तु हनूमान् भीमसेनमभाषत । भ्रातृत्वात्सौहृदाच्चैव तव प्रियं करिष्यामि । परशक्तिसमाकुलां शत्रूणां चमूं विगाह्य, हे महाबल ! यदा त्वं सिंहरवं करिष्यसि तदाऽहं स्वरवेण तव रवं बृंहयिष्यामि । विजयस्य ध्वजस्थश्च दारुणान्नादान्मोक्ष्यामि । ये नादाः शत्रूणां प्राणहराः, येन सुखं हनिष्यथ । हनूमान्तदा पाण्डवनन्दनमेवमाभाष्य, भीमं मार्गमाख्याय, तत्रैवान्तरधीयत ।

Lesson 12

Now see the forms of अदस् (That)

सकारान्तः पुल्लिंगो 'अदस्' शब्दः ।

१	असौ	अमू	अमी
२	अमुम्	अमू	अमून्
३	अमुना	अमूभ्याम्	अमीभिः
४	अमुष्मै	अमूभ्याम्	अमीभ्यः
५	अमुष्मात्	अमूभ्याम्	अमीभ्यः
६	अमुष्य	अमुयोः	अमीषाम्
७	अमुष्मिन्	अमुयोः	अमीषु

वाक्यानि ।

१ असौ पुरुषः धार्मिकः अस्ति = That man is dutiful.
२ अमीषां चित्तानि क्रूराणि सन्ति = Their minds are cruel
३ अमुष्मिन् लोके सुखं भवतु = Let there be heppiness in that world.
४ अमीभ्यः बालकेभ्यः पयः देहि = Give milk to those boys.
५ अमुष्मात् लोकात् त्वं आगतः = You came from that world.

Now see the forms of the same word in feminine gender.

१	असौ	अमू	अमूः
२	अमूम्	अमू	अमूः
३	अमुया	अमूभ्याम्	अमूभिः
४	अमुष्य	अमूभ्याम्	अमुभ्यः
५	अमुष्याः	अमूभ्याम्	अमूभ्यः
६	अमूष्याः	अमुयोः	अमूषाम्
७	अमुष्याम्	अमुयोः	अमूषु

Let the students observe the difference in the previous forms and these forms.

वाक्यानि ।

१ अमूषां स्त्रीणां एतत् धनं = This money belongs to those women.
२ अमुष्याः वापिकायाः एतत् जलं = This water is from that well.
३ अमूषु मालासु सुगंधयुक्तानि पुष्पाणि न सन्ति = There are no scented flowers in those garlands.
४ अमूः नद्यः शुष्काः संजाताः = Those rivers are dry.

the forms of अदस् in neuter gender—

१	अदः	अमू	अमूनि
२	अदः	अमू	अमूनि
३	अमुना	अमूभ्याम्	अमीभिः

The rest like mesculine gender.

वाक्यानि ।

१ अमूनि पुष्पाणि अत्र मूषकेन भक्षितानि = These flowers are eaten away by the mouse.

२ अदः तव स्थानं = That is your place.

The forms of the word एतद् (this) in masculine.

१	एषः	एतौ	एते
२	एतम्, एनम्	एतौ, एनौ	एतान्, एनान्
३	एतेन, एनेन	एताभ्याम्	एतैः
४	एतस्मै	एताभ्याम्	एतेभ्यः
५	एतस्मात्	एताभ्याम्	एतेभ्यः
६	एतस्य	एतयोः, एनयोः	एतेषाम्
७	एतस्मिन्	एतयोः, एनयोः	एतेषु

वाक्यानि ।

१ एते राजानः युद्धाय गच्छन्ति = These kings go to the war.

२ एतस्मात् स्थानात् त्वं शस्त्राणि नय = You take the weapons from this placc.

३ एतेभ्यः ग्रामेभ्यः शूराः पुरुषाः एकीभूताः = From these villages the bravemen became united.

४ एतेषां पुस्तकानां पृष्ठानि केन कृत्तानि ? = Who cut the pages of these books ?

See the form of the same word in feminine

१	एषा	एते	एताः
२	एताम्, एनाम्	एते, एने	एताः, एनाः
३	एतया, एनया	एताभ्याम्	एताभिः
४	एतस्यै	एताभ्याम्	एताभ्यः
५	एतस्याः	एताभ्याम्	एताभ्यः
६	एतस्याः	एतयोः, एनयोः	एतासाम्
७	एतस्याम्	एतयोः, एनयोः	एतासु

वाक्यानि ।

१ एतासु ओषधीषु रसः न विद्यते = There is no juice in these herbs.

२ एतासां मर्कटीनां नर्तनं अद्य भविष्यति = The dancing of these she-monkeys will take place to-day.

३ एताभिः स्त्रीभिः गायनं न कृतं = These women did not sing.

The same " एतत् " has its forms in the nauter gender as follows

१	एतत्	एते	एतानि
२	एतत्	एते	एतानि

The rest are like masculine.

वाक्यानि ।

१ एतानि पात्राणि घृतेन पूरय = Fill these vessels with butter.

२ एतत् जलं शुद्धं न वर्तते = This water is not pure.

३ एते अंगुलीयके कस्य स्तः = Whose are these (two) finger-rings?

४ एतत् वनं त्वं पश्यसि किम् = Do you see this forest?

५ न अहं एतत् वनं पश्यामि = I do not see this forest.
६ एते नगरे सः गच्छति = He goes to these (two) cities.
७ एतानि वस्त्राणि तस्मै देहि=Give all these clothes to him.
८ एतेन बालकेन त्वं दृष्टः = You have been by this boy.
९ एताभ्यां द्वाराभ्यां गृहं पिहितं = The house is closed by these (two) doors.
१० एतैः गुणैः विद्वान् शोभते = The learned-man shines by these qualities.
११ एतस्मै बालकाय धनं देहि = Give money to this boy.
१२ एतस्मात् ग्रामात् सः अन्यं ग्रामं गतः = From this village he went to the other.
१३ एतस्य गृहं कुत्र अस्ति ? = Where is this man's house ?
१४ एतस्मिन् नगरे बहवः पुरुषाः सन्ति = In this village there are many men.

Note

In this way the pronouns have their forms. The students can make sentences using these. In Sanskrit the uses of these pronouns are found in every place. By seeing them only one should remember that such and such a form is of such and such a case.

संस्कृत-वाचन-पाठः ।

(१)

अर्जुन उवाच— ततोऽहमृषिभिस्तत्र तत्र स्तूयमानस्तु अपां पतिमव्ययं भीममुदधिमथापश्यम् । फेनवत्यः प्रकीर्णाश्च संहताश्च समुत्थिता ऊर्मय अत्र पर्वता वल्गन्त इव दृश्यन्ते । तत्र समन्ततो रत्नपूर्णाः सहस्रशो नावः । तथा तिमिंगिलाः कच्छपाश्च स्तिमितिमिंगिलाश्च दृश्यन्ते ।

(२)

सनत्कुमार उवाच — क्षत्रियेण सहितं ब्रह्म, तथा च ब्रह्मणा सह क्षत्रं, संयुक्तौ शत्रून्दहतः, अग्निमारुतौ वनानीव । धृतराष्ट्रेण्यनुज्ञाताः प्राप्तराज्याः परन्तपाः पाण्डवाः कृष्णया सह खाण्डव-प्रस्थे रेमिरे ।

कथा ।

महाराष्ट्र देशे सातारा मंडले औंध नामकः एकः ग्रामः अस्ति । तत्र एकः सर्वशास्त्रपारंगतः अनन्तशर्मा नामकः कः चित् पंडितः निवसति ? तस्य सुशीला नाम्नी एका कन्या रूपेण गुणैश्च शोभना आसीत् । तस्य पंडितस्य गृहे बहवः छात्राः शास्त्राध्ययनं कुर्वाणां आसन् । स सर्वेभ्यः अपि विद्यार्थिनां अन्नवस्त्रादिकं प्रदाय, तान् पुत्रवत् परिपाल्य अध्यापयति स्म । तस्य गृहे दिवारात्रं विविधशास्त्राणां पाठः प्रचलति स्म । बाल्यादारभ्य पितुः समीपं उपविश्य सर्वान् शास्त्रपाठान् सा पुत्री शृणोति स्म । तेन सा सर्वेषु शास्त्रेषु पारंगता संजाता ।

Lesson 13

Now study the following verses in this lesson—

सनत्कुमार उवाच—

ब्रह्म क्षत्रेण सहितं क्षत्रं च ब्रह्मणा सह ।
संयुक्तौ दहतः शत्रून्वनानीवाग्निमारुतौ ॥ २५ ॥

(महाभारत वन. अ. १८५)

संस्कृत–टीका— क्षत्रेण क्षत्रियवर्णेन सहितं ब्रह्म सहितः ब्राह्मणवर्णः तथा च ब्रह्मणा ब्राह्मणवर्णेन सह क्षत्रं क्षत्रियवर्णः यदा भवति तदा द्वौ अपि संयुक्तौ शत्रून् दहतः अमित्रान् दहन्तौ । यथा अग्निमारुतौ अग्निः च मारुतः च अग्निमारुतौ अग्निवायू वनानि अरण्यानि दहतः तद्वत् ब्राह्मण-क्षत्रियौ मिलित्वा शत्रून् दहतः ।

Sanatkumara said– "A Brahmana uniting with a kshatriya and a kshatriya uniting with a Brahmana will burn all the foes, just like the fire and the air together burn a forest.

वैशम्पायन उवाच—

धृतराष्ट्राभ्यनुज्ञाताः कृष्णया सह पाण्डवाः ।
रेमिरे खाण्डवप्रस्थे प्राप्तराज्याः परंतपाः ॥ ५ ॥

(महाभारत आदि. अ. २१०)

संस्कृत-टीका—धृतराष्ट्राभ्यनुज्ञाताः धृतराष्ट्रेण अभ्यनुज्ञाताः राज्ञा धृतराष्ट्रेण आज्ञापिताः पांडवाः पाण्डुपुत्राः धर्मराजादयः कुंतीपुत्राः, कृष्णया द्रौपद्या सह, प्राप्तराज्याः प्राप्तं लब्धं राज्यं यैः ते प्राप्तराज्याः, लब्धराष्ट्राः, परंतपाः परं श्रेष्ठं तपः येषां ते पांडवाः, खांडवप्रस्थे देशविशेषे रेमिरे हर्षिताः भूत्वा राज्यं चक्रुः ।

Vaishampayana said, "Having got the kingdom through the orders of Dhritarashtra, the Pandavas observers of the best austirities, began to live happily in Khandava prastha along with Draupadi.

प्राप्य राज्यं महातेजाः सत्यसन्धो युधिष्ठिरः ।
पालयामास धर्मेण पृथिवीं भ्रातृभिः सह ॥ ६ ॥

संस्कृत-टीका— महातेजाः महत् तेजः यस्य सः बृहत्तेजाः सत्यसंधः सत्यप्रतिज्ञः युधिष्ठिरः धर्मराजा भ्रातृभिः भीमार्जुनादिभिः सह राज्यं प्राप्य धर्मेण धर्मानुकूलेन राज्यशासनेन पृथिवीं भूमिं राज्यं पालयामास पालितवान् ।

Dharmaraja, of great brilliance and of true vows, having got the kingdom began to rule the earth with his brothers in dutiful way.

जितारयो महाप्राज्ञाः सत्यधर्मपरायणाः ।
मुदं परमिकां प्राप्तास्तत्रोषुः पांडुनंदनाः ॥ ७ ॥

संस्कृत-टीका— जितारयः जिताः विजिताः पराजिताः अरयः शत्रवः यैः ते जितारयः पराजितशत्रवः । महाप्राज्ञाः महाज्ञानिनः, सत्यधर्मपरायणाः

सत्यश्च असौ धर्मश्च सत्यधर्मः सत्यधर्मपालने परायणाः पराकाष्ठां गताः, पांडुनंदनाः पांडोः पुत्राः, परमिकां मुदं प्राप्ताः अतीव हर्षिताः, तत्र खांडवप्रस्थे एव ऊषुः निवासं चक्रुः।

The Pandavas, defeaters, of the foes, of great intellect and followers of true duties, lived there with pleasure.

कुर्वाणाः पौरकार्याणि सर्वाणि पुरुषर्षभाः।
आसांचक्रुर्महार्हेषु पार्थिवेष्वासनेषु च ॥ ८ ॥

संस्कृत-टीका— पुरुषर्षभाः पुरुषेषु श्रेष्ठाः पांडवाः, सर्वाणि अखिलानि पौरकार्याणि पौराणां नगरनिवासिनां जनानां कार्याणि कर्माणि, तेषां हितार्थं करणीयानि कर्माणि, कुर्वाणाः कुर्वन्तः ते पांडवाः महार्हेषु श्रेष्ठेषु पार्थिवेषु आसनेषु आसांचक्रुः उपविष्टाः।

Paṇḍavas, the best of men, doing all the works of the citizens, were using very costly and knighty seats.

अथ तेषूपविष्टेषु सर्वेष्वेव महात्मसु।
नारदस्त्वथ देवर्षिराजगाम यदृच्छया ॥ ९ ॥

संस्कृत-टीका— अथ अनन्तरं किञ्चित् कालात् ऊर्ध्वं सर्वेषु तेषु महात्मसु पांडवेषु आसनेषु उपविष्टेषु यदृच्छया अथ देवर्षिः नारदः आजगाम आगतः।

When those great souls were thus seated, Narada the godlike Rishi came there suddenly.

आसनं रुचिरं तस्मै प्रददौ स्वं युधिष्ठिरः।
देवर्षेरुपविष्टस्य स्वयमर्घ्यं यथाविधि ॥ १० ॥

संस्कृत-टीका— तस्मै नारदाय स्वं स्वकीयं रुचिरं सुंदरं आसनं युधिष्ठिरः धर्मराजः प्रददौ। उपविष्टस्य देवर्षेः नारदस्य स्वयं यथाविधि, विधि अनतिक्रम्य यथा भवति तथा, अर्घ्यं पूजां च प्रददौ।

Yudhishthira gave his beautiful seat to Narada and when Narada sat down he worshipped him accordiug to the rules.

प्रतिगृह्य तु तां पूजामृषिः प्रीतमनास्तदा ।
आशीर्भिर्वर्धयित्वा च तमुवाचास्यतामिति ॥ १२ ॥

अन्वयः— तदा तां पूजां प्रतिगृह्य प्रीतमनाः ऋषिः आशीर्भिः वर्धयित्वा तं आस्यतां इति उवाच ॥

संस्कृत-टीका— तदा तस्मिन् काले तां धर्मराजकृतां पूजां सत्कारं प्रतिगृह्य स्वीकृत्य प्रीतमनाः प्रीतं संतुष्टं मनः अन्तःकरणं यस्य तथाविधः भूत्वा ऋषिः नारदमुनिः आशीर्भि आशीर्वादवचनैः वर्धयित्वा वृद्धिं प्रापयित्वा तं धर्मराजं आस्यतां उपविशतु इति एवं प्रकारेण उवाच उक्तवान् ।

Narada, being very pleased with the worship thus done by Yudhishthira, blessed him and asked him also to sit down.

निषसादाऽभ्यनुज्ञातस्ततो राजा युधिष्ठिरः ।
कथयामास कृष्णायै भगवन्तमुपस्थितम् ॥ १३ ॥

अन्वयः— ततः अभ्यनुज्ञातः राजा युधिष्ठिरः निषसाद, उपस्थितं भगवन्तं कृष्णायै कथयामास ॥

संस्कृत-टीका — ततः अनन्तरं अभ्यनुज्ञातः नारदेन आज्ञापितः राजा युधिष्ठिरः धर्मराजः निषसाद उपविष्टः। उपस्थितं प्राप्तं भगवन्तं सर्वगुणैश्वर्यं सपन्नं नारदं मुनिं कृष्णायै द्रौपद्यै कथयामास कथितवान् ।

Then with the permission of the Muni Narada, Yudhishthira sat down and informed Draupadi of the coming of the revered Narada.

Note

Let the students practise these verses well. As far as possible let them try to understand the verses without seeing the meanings given. By some trials the meaning will easily be understood.

Lesson 14

वैदेहीहरणम् ।

ततः उदग्रविक्रमः रामः त्रिविनतं चापं आदाय सुवर्णमृगं अनुजगाम । ततः महावने आवेक्ष्य आवेक्ष्य धावन्तं, शङ्कितं, समुद्भ्रान्तं, अम्बरं उत्पतन्तं केषुचित् वनोद्देशषु दृश्यमानं अदृश्यं च मुहूर्तात् एव समीपं मुहूर्तादेव दूरात् परिदृश्यमानं तं एव मृगं उद्दिश्य रामः ज्वलन्तं पन्नगं इव ज्वलितं दीप्तं ब्रह्मविनिर्मितं शरं चापे सुदृढं संधाय मुमोच । स शरोत्तमः मृगरूपस्य मारीचस्य हृदयं बिभेद । स च मरणकालं प्राप्त विज्ञाय राघवस्य सदृशं 'हा सीते ! हा लक्ष्मण !' इत्येवं स्वनं चकार । 'हा सीते ! हा लक्ष्मण ! इति एवं आक्रोशं श्रुत्वा सीता कथं भवेत्, महाबाहुः लक्ष्मणश्च कां अवस्थां गमिष्यति, इति चिन्तयन्तं रामं तीव्रं विषादजं भयं आविवेश । ततः राघवः त्वरमाणः जनस्थानं प्रतस्थे । सीता तु तत् वने भर्तुः सदृशं आर्तस्वरं विज्ञाय लक्ष्मणं उवाच– 'गच्छ, जानीहि राघवम् । क्रोशतः परमार्तस्य तस्य रामस्य मया शब्दः साम्प्रतं एव श्रुतः । वने आक्रन्दमानं भ्रातरं त्वं त्रातुं अर्हसि । त्वं तं शरणैषिणं भ्रातरं क्षिप्रं अभिधाव ।' तथोक्तः लक्ष्मणः तु भ्रातुः शासनं 'सीतां विहाय न कुत्रापि गन्तव्यं ' इति तां विज्ञाप्य न जगाम । ततः तत्र क्षुभिता जनकात्मजा तं उवाच । ' यः त्वं अस्यां अवस्थायां भ्रातरं नाभिपद्यसे तत् नूनं मत्कृते लोभात् नानुगच्छसि ।' एवं ब्रुवाणां बाष्पशोकसमन्वितां त्रस्तां मृगवधूं इव सीतां लक्ष्मणः अब्रवीत् । 'हे वैदेहि ! पन्नगैः, असुरैः गन्धर्वैः, देवदानवराक्षसैश्च तव भर्ता जेतुं अशक्यः अत्र न संशयः। रामः समरे अवध्यः अस्ति, तस्मात् त्वं एवं वक्तुं न अर्हसि । त्वां च अस्मिन् वने राघवं विना हातुं न अहं उत्सहे । महावने विविधा वाचः राक्षसा व्याहरन्ति ।

तस्मात् न त्वं एवं चिन्तयितुं अर्हसि । ' एवं लक्ष्मणेन उक्ता तु क्रुद्धा संरक्तलोचना सत्यवादिनं लक्ष्मणं परुषं वाक्यं अब्रवीत् । ' अनार्य ! नृशंस ! रामस्य महत् व्यसनं तव प्रियं इति अहं मन्ये । ' यत् रामस्य व्यसनं दृष्ट्वा एतानि वाक्यानि प्रभाषसे । हे लक्ष्मण त्वद्विधेषु नित्यं प्रच्छन्नचारिषु नृशंसेषु सपत्नेषु यद् पापं भवेत् तत् न एव चित्रम् ! सुदुष्टस्त्वं वने एकः एकं रामं अनुगच्छसि, तत् मम हतोः भरतेन वा प्रयुक्तः असि । सौमित्रे ! तव अपि भरतस्य वा तत् न सिध्यति । इन्दीवरश्यामं पद्मनिभेक्षणं रामं भर्तारं उपसंश्रित्य कथं अहं पृथक् जनं कामयेयम् ? सौमित्रे ! तव समक्षं प्राणान् त्यक्ष्यामि । रामं विना क्षणं अपि भूतले न एव जीवामि । ' इत्येवं सीतया पुरुषं वाक्यं उक्तः सः जितेन्द्रियः लक्ष्मणः प्राञ्जलिः सीतां अब्रवीत्- ' उत्तरं वक्तुं नोत्सहे, तथापि हे मैथिलि ! स्त्रीषु अप्रतिरूपं वाक्यं तु न चित्रम् । एष नारीणां स्वभावः । हे वनेचराः ! मे उपश्रृण्वन्तु, यूयं हि साक्षिणः ! परुषं उक्तः अनया अहं गच्छामि । '

Then Rama of great valour, taking the bow, that was bent in three places, in hand followed the golden deer. Then Rama aiming at the deer, that ran seeing all around as if afraid and terrified, springing into the air, being seen in some places aud vanishing in others, very near at one moment and far off at another, fixed a brilliant arrow, that was burning like a snake and that was created by Brahma, firmly in the bow and let it off. That excellent arrow split the heart of Mareecha, who was disguised as a deer. He having thought that his end had come, cried out in the voice of Rama– "Oh Sita, Oh Lakshamana." A fear, born of

great grief entered into Rama then, who was thinking, how will Sita be on hearing this cry of "oh Sita, oh Lakshamana" and what will be the position of Lakshamana of great valour. Then Rama quickly started towards janasthana. Sita, hearing that grief-stricken cry in the forest, that was like that of her husband said to Lakshamana- "Go and find out Raghava. I heard just now the cry of Rama, in the greatest grief. You should help your brother crying in distress in the forest. Run up speedily to your brother, who is wanting help." Having been told so Lakshamana meekly informed the order of Rama, namely- "you should not go anywhere, leaving Sita alone." Then the daughter of Janaka, being enraged said to him- "you, who are not going to your brother in this predicament, do not go surely on account of the greediness of having me." Then Laksnamana said to Sita, who was saying thus, and was filled with grief and tears and who was looking like an afraid deer- "O Vaidehi, your lord is unconquerable even by the Pannagas (snakes), Asuras (demons), Gandharvas, Devas (Gods) Danavas and Rakshas (Different nationalities of the then existing men). There is no doubt about it. Rama can not be killed in the fight, therefore you should not say so to me. I am not prepared to leave you in the forest without Rama. In the forest the Rakshas talk like men in different languages. Therefore do not be agrieved like this." Having been told so by Lakshamana (Sita)

being enraged and with red eyes said to the truth-speaker Lakshmana, in the harsh words– " O you mean fellow, wicked man, I think Rama's great grief is pleasing to you, because hearing Rama's grief you are talking such words. O Lakshamana, it is not surprising to see the sins in enemies like you, who are doing wicked acts in disguise everyday. You wicked man, you are following Rama alone every where on account of me or you have been engaged by Bharata. O Saumitri (the son of Sumitra), your and Bharata's attempts will never be fruitful. Having got Rama, beautiful as blue lotus, with eyes as beautiful lotus, how can I desire for other ? O Saumitri, I shall give up my life in your presence. Without Rama I can not live on the earth even for a moment". Having been thus told cutting words by Sita, Lakshamana of controlled senses said to Sita with folded hands, " I do not want to reply you. Yet, O Maithili (daughter of the king of Mithila) it is not surprising to see the words coming from ladies not becoming of them. This is the nature of ladies. O Protectors of the forest, hear me; you are the witnesses. Having been told cutting words I am now going. "